

ЗНАЧЕННЯ ВІДДАННЯ ПЕРЕВАГИ У ВИСЛОВЛЕННЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

В українській мові існують конструкції, призначені для відображення ситуацій, у яких мовець віддає перевагу чомусь одному порівняно з іншим, коли одне визнається кращим, ніж інше. Цей вибір може збігатися з нормою, а може суперечити їй. Щось погане може оцінюватись як добре порівняно з чимось іншим – ще гіршим. Виникає ситуація вибору: як чинити – так чи інакше? Ці конструкції своєрідно організовані й можуть бути описані як у синтаксисі речення (простого і складного), так і в синтаксисі тексту. У структурі таких висловлень виражається значення, яке отримало в мові назву **значення віддання переваги (ЗВП)**, наприклад:

Краще добре робити, ніж гарно говорити [Прислів'я та приказки, с. 281].

Лучче з розумним два рази згубити, як з дурнем раз найти [Номис, с. 291].

Значення віддання переваги потрапляло в поле зору дослідників мови у зв'язку з аналізом окремих, безпосередньо з ним не пов'язаних, мовних явищ. Так, наприклад, побіжний аналіз цього значення знаходимо в працях, присвячених категорії оцінки, тобто в аксіологічних працях. Це роботи Є.М.Вольф, Н.Д.Арутюнової, окремі роботи В.А. Белошапкової.

Є.М. Вольф одна з перших у мовознавстві звернулася до вивчення категорії оцінки й у зв'язку з нею звернула увагу на порівняльну оцінку, яку пов'язує із поняттям переваги: “В модальностях преобладают оценочный знак “+”, связанный с предпочтением: выражения с *лучше* обозначают выбор из возможных альтернатив” [Вольф 1985:130]. Н.Д. Арутюнова виділяє такі висловлення в окремий тип речень, які виражають ціннісне порівняння, використовують компаративи загальної оцінки *краще* і *гірше* та мають різноманітну систему форм, і називає їх “предложения со значением действенного, или операционального, предпочтения” [1999:224].

Автори “Русской грамматики” [1980:490] на підставі зіставлення в таких реченнях двох дій або станів з точки зору переваги одного над іншим віднесли їх до складу зіставних компаративних речень. Близькими за семантикою вони визначили зіставно-протиставні складносурядні речення. Речення такого типу В.А.Белошапкина [1970:13] відділила від складносурядних протиставних і зробила окремим предметом дослідження, назвавши їх “реченнями альтернативної мотивації”. Таким чином вона вивела висловлювання зі значенням віддання переваги із кола компаративних речень і показала можливість дослідження інших синтаксичних засобів його формування.

В українському мовознавстві також є судження стосовно висловлень із значенням віддання переваги. Вони присутні в дослідженнях окремих семантичних категорій. Так, Т.Космеда [2000:292] у наукових працях, присвячених категорії оцінки, побіжно торкається цього питання. Окремі аспекти значення віддання переваги згадуються у кандидатській дисертації С.В.Мясоедової [2001], яка досліджує непряме спонування в сучасній українській мові і звертається до висловлень зі значенням віддання переваги у зв'язку з їх здатністю впливати на співрозмовника (адресата повідомлення). Крім того, є праці з синтаксису сучасної української мови, де поряд з іншими піднімається також це питання. Про вираження значення віддання переваги в синтаксичних конструкціях йдеться в дисертації В.Т. Мараховської [1998], яка досліджує складні речення з підрядними компаративними: один з різновидів цих речень і становлять висловлення із значенням надання переваги.

Згадуване в окремих дослідженнях з семантики і синтаксису, значення віддання переваги ніколи не ставало предметом спеціального дослідження ані з боку його семантичної сутності, ані з боку способів і засобів його вираження в мові. Між тим це мовне явище заслуговує на увагу через те, що виявляє себе як семантично виразне значення. Воно виявляє свою значущість у сфері прагматичних досліджень, поживлення яких спостерігається у сучасному мовознавстві. Значення віддання переваги залишається малодослідженим, не з'ясовано природу цього явища, його зв'язок і співвідношення з іншими мовними значеннями й категоріями, передусім тими, що належать модусу висловлення. Йдеться, насамперед, про співвіднесення значення віддання переваги із значеннями порівняння, оцінки, а також градації.

Не досліджувалося значення віддання переваги і в прагматичному аспекті: чекають на розв'язання питання, для чого мовець вдається до порівняння різних ситуацій, станів речей, визначаючи пріоритетність однієї з них, у чий інтерес здійснюється таке порівняння – в інтересах мовця чи в інтересах слухача, або ж йдеться про суб'єкта, який мислиться узагальнено. Виняток становлять окремі наукові праці з теорії мовленнєвого впливу, які деякою мірою торкалися цих питань. Так, Л.А. Кисельова, звертаючись до прагматичних підсистем мовної інформації, вважає, що такою підсистемою є емоційна оцінка – позитивне чи негативне емоційне оцінювання, встановлення суб'єктом емоційно-оцінного статусу кого-небудь або чого-небудь, “выражение эмоционального предпочтения (одобрения и др.) – предпочтения (неодобрения и др.) кого-, чего-либо” [1978:18].

Не з'ясовано, чому і завдяки чому такі конструкції функціонують у мові:

1. як *спонукальні (порада, побажання, вимога, прохання, наказ);*
2. як висловлення *звинувачення, сентенцій;*
3. як засіб *докору, застереження, спокуси;*
4. як *пропозиція, інструкція, рекомендація* і т. ін.

Не були предметом аналізу мовні засоби вираження цього значення, не було описано коло мовних конструкцій, у межах яких репрезентується ситуація віддання переваги (виняток становлять уже згадані прикомпаративні речення, один із різновидів яких, а саме, речення з компаративом *краще*, формує значення віддання переваги).

Усе це визначає актуальність дослідження мовних конструкцій і ширше – мовних контекстів, які виражають значення віддання переваги з погляду їх функціонування, способів та засобів вираження цього значення в мові, його співвіднесеність з іншими мовними категоріями.

Таким чином, значення віддання переваги залишається недостатньо вивченим, у мові відсутній аналіз засобів його вираження. Це й спонукає звернутися до комплексного системного аналізу значення віддання переваги з боку можливостей його втілення в конструкціях української мови.

Перше ж наближення до питання про коло таких конструкцій у мові свідчить про те, що воно є досить широким, а прикомпаративні речення з опорним словом **краще** – не єдиний засіб вираження значення віддання переваги. Воно виражається в багатьох синтаксичних конструкціях, серед яких є:

1. прості речення:

Візьми ти краще багату жінку, сину! [Вовч., с.174].

Зароблена копійка краще краденого карбованця [Прислів'я та приказки, с.279].

Свій хліб ліпший від чужого калача [Прислів'я та приказки, с.56].

2. прості ускладнені речення:

Лучче честь, ніж безчестя [Номис, 221].

Ліпше своє болото, як чуже золото [Прислів'я та приказки, с.56].

Краще смерть, ніж вічний сором! [Л. Укр., с.504].

3. складнопідрядні прикомпаративні речення:

Краще битися орлом, ніж жити зайцем [Прислів'я та приказки, с. 219].

Лучче погано їхати, чим хороше йти [Номис, с.333].

Олеся. *Краще не знати нічого, ніж мало знати!* [Кропивницький, с. 279].

4. складні речення з підрядними умовними:

Лукаш. *Так от же слухай: якщо я тут маю*

тебе питати, хто до мене сміє

ходити, а хто ні, то ліпше сам я

знов з лісу заберуся на село [Л. Укр., с.504].

Дранко. *Коли б гадав горе,*

Краще б удавивсь! [Кропивницький, с. 88].

а. Складні речення з підрядними з'ясувальними:

Чим би навтікача, а він іде собі любенько, мішок з грушами несе [Кв.-Осн.].

А як побачив свою Марусю, замість щоб на посаді сидіть, лежить на лаві під церковним сукном – тут же і впає, мов неживий! [Кв.-Осн., с.107]

5. складносурядні речення:

а. *Так от, Секлето Пилипівно, - сказав бригадир, - починайте краще працювати у колгоспі, а то доведеться на загальних зборах потратити не годину, а значно менше...* [Вишня, с.431].

Лучче мені усяку муку прийняти, на смерть піду... а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала... [Кв.-Осн., с.76].

б. Прості й складні речення з градаційними відношеннями ніж частинами:

Кукса. *Втомився! Не так від ходи, як від тих думок, від того клопоту!*

[Кропивницький, с. 83].

Не те, що за тебе іменно не хочу: я й ні за кого не хочу [Кв.-Осн., с.334].

Історія таки справді дуже оригінальна. Такої нам іще не доводилось не те що вивчати, а навіть чути [Вишня, с.266].

7. речення складні ускладнені:

Коли він справді мене любить, як я його, то ще лучче тут мені вмерти, бо що з нашої любові має бути? [Кв.-Осн., с.272].

То така баба, що, як перейде вам дорогу – краще вертайтесь, бо все одно нещастя буде... [Вишня, с.66].

Крім того, значення віддання переваги може виражатися в спеціально організованому контексті з певною послідовністю речень, які мають семантичні і синтаксичні особливості:

Ричард. *Щоб я покинув тут свою родину*

для тої плати?

Кріс табель. *Ти про нас не думай,*

поїдь в Род-Айленд. Се для тебе краще [Л. Укр., с.378].

Забудьте про культуру й ієрархію. Говоріть лучче за любов. [Сучасність. - №4. – 1997. – С.160]

Отже, виявлення чинників формування такого своєрідного значення, яким є значення віддання переваги, можливе на шляху аналізу як формальних ознак синтаксичних конструкцій, так і організованої взаємодії різних компонентів змісту в семантичній структурі висловлень, що це значення виражають.

Література.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Белошапкова В.А. Предложения альтернативной мотивации в современном русском языке // Исследования по современному русскому языку. – М., 1970. – С.13-23.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
4. Киселёва Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. – Л.: Наука, 1978. – 159 с.
5. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
6. Мараховська В.Т. Типи складнопідрядних речень з підрядними прикомпаративними: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Запоріжжя, 1998. – 23 с.
7. Мясоєдова С.В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Харків, 2001. – 178 с.
8. Русская грамматика. – Т.ІІ. Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 710 с.